

STRATEEGILINE KOMMUNIKATSIOON UKRAINA SÕJA KONTEKSTIS – ÕPPETUNNID EESTILE

Andreas Ventsel, Vladimir Sazonov, Andres Saumets

Venemaa Föderatsiooni ulatuslik sõjaline agressioon Ukraina vastu 2022. aasta veebruaris sai inforuumis alguse palju varem. Kremli avalik diplomaatia (mh meedia) on tekitanud pidevalt ja süstemaatiliselt desinformatsioonimulle ning külvanud vaatajates ja kuulajates paanikatunnet. Seda on tehtud aastakümneid varjatud moel Ukraina iseseisvumisest saadik ja palju nähtavamal viisil vähemalt alates 2014. aastast, kui Venemaa ründas esimest korda Ukrainat, hõivas Krimmi ja moodustas kvaasiriiklikud üksused Ida-Ukrainas, nn Luganski ja Donetskis Rahvavabariigi (Tõmtšuk *et al.*, 2016; Müür *et al.*, 2016).

Praeguses julgeolekukeskkonnas võib riiklikult koordineeritud informõjutustegevust pidada sõjapidamise liigiks, mida Venemaa on ulatuslikult rakendanud Ukraina kriisi eskaleerimiseks, toetamaks enda sõjalisi aktsioone (Ramsay & Robertshaw, 2019). Venemaa propaganda on palju panustanud sümboolsetesse kujutluspiltidesse ja kuvandiloomesse (Bernsand & Törnquist-Plewa, 2019; Sazonov, 2020; Sazonov *et al.*, 2021; Ventsel *et al.*, 2021), mis põhinevad suure osas 20. sajandi (ajaloo)narratiividel (Suure Isamaasõja müüt, võitlus fašismiga, nõukogude ajastu jne) ja retrospektiivsetel arusaamadatel julgeolekust, aga samas mõjutavad otseselt ja dramaatiliselt Venemaa naabrite, ennekõike Balti riikide julgeolekut.

Siinses Sõjateadlase erinumbris avaldatud tööd lähtuvad suuresti konstruktivistlikust lähenemisest, mis rõhutab intersubjektiivsete (sageli kokkusobimatute) vaadete koos- ja vastasmõju rahvusvaheliste suhete dünaamikas (Wendt, 1992). Rahvusvaheline poliitika tekib mitmete sotsiaalsete toimijate vastastikku konstitutiivsetest suhetest ja nende ühistest arusaamadest (Kurki, 2022; Nordin *et al.*, 2019; Selg & Ventsel, 2020). Seejuures ei kujunda rahvusvahelist poliitilist olukorda üksnes riiklikud institutsioonid, vaid ka valitsusvälised osalejad ja avalikkus, kelle panus on tunduvalt kasvanud. Selles kontekstis on oluline roll riiklikult koordineeritud strateegilisel kommunikatsioonil ning teavitustööl, mis aitab tugevdada ühiskonna ühtekuuluvust ja ühist väärtusruumi ning suurendada elanike allikakriitilisust ja ohuteadlikkust

muu hulgas vaenulikust infomõjutustegevusest ja teistest inforuumis levivatest hübriidohtudest (nt küberrünnakutest ja desinformatsioonist).

Erinumbri fookus ja eesmärk

Taani infosõja eksperdi Thomas Elkjer Nisseni järgi koosneb infokeskkond kolmest omavahel seotud ja suhtlevast mõõtimest: füüsilisest, informatsioonilisest ning tunnetuslikust. Informatsiooniline dimensioon täpsustab füüsilist mõõdet ning osutab, kus ja kuidas infot kogutakse, töödeldakse, hoitakse, levitatakse ja kaitstakse. Tunnetuslikus dimensioonis edastatakse infot, võetakse seda vastu, reageeritakse sellele ja tegutsetakse selle alusel (Nissen, 2015, lk 24). Tunnetusliku tasandi riiklikult koordineeritud infomõjutustegevus avaldub massiteabevahendites, sotsiaalmeedias, tavakodanike vestlustes ja mujal mittesõjalises keskkonnas. Ebastabiilse poliitilise olukorra ja vaenuliku mõjutustegevuse tõttu on konfliktid ettearvamatamad ja avatud erinevatele tõlgendusvõimalustele. See suurendab üksikisiku ebakindlust ning vastuvõtlikkust valeinfole ja suunatud mõjutustegevusele, mida võimendab veelgi infokanalite paljusus. Kuid just sellelt tunnetuslikult tasandilt võrsuvad inimeste reaktsioonid ja otsused, mida sõnumite väljastajad oma inforelvadega mõjutada soovivad.

Selle erinumbri fookus on peamiselt Ukraina sõja tunnetuslikul aspektil ning keskendutakse ennekõike Venemaa ja Ukraina strateegilisele kommunikatsioonile, sealhulgas erinevatele infomõjutustegevustele. Tõsi, tunnetusliku dimensiooni paremaks mõtestamiseks ja kontekstitundlikumaks analüüsiks on vaja tähelepanu pöörata ka USA ja Euroopa Liidu strateegilise kommunikatsiooni sõnumitele, mistõttu ühel või teisel viisil kajastuvad ka nende seisukohad siinsetes artiklites.

Kuna otsene relvakonflikt Venemaa ja Ukraina vahel algas juba 2014. aastal Krimmi annekteerimisega, puudutatakse osas artiklites tausta paremaks tutvustamiseks ka toona alanud perioodi, kuigi põhirõhk on aastatel 2022–2025. Kremli ajaloonarratiivid ei tekkinud viimaste aastate jooksul, vaid on olnud püsivalt esil juba Putini võimuloleku esimestest aastatest saadik, kui võidu narratiivist hakkas kujunema üks tänapäevase Venemaa poliitilist kogukonda loovatest alusmüütidest. Sellisel viisil ajaliselt piiritletuna pakub Ukraina sõda unikaalset võimalust uurida nii sõjalise konflikti ettevalmistamist kui ka selle representeerimist inforuumis. Seejuures muutub oluliseks, milliste narratiividega erinevad osapooled sõjaeelset pingeolukorda (de)legitimeerisid ning

millised olid nende ideoloogilis-kultuurilised lähtekohad. Kuna sõda kui erakordne sündmus vajab auditooriumi ettevalmistamist, saab tähtsaks see, kuidas toimus „sõja normaliseerimine“ ehk auditooriumi „harjumine“ võimaliku agressiooniaktiga.

Paljudele neile teemadele ja küsimustele on pühendatud ka siinne erinumber, mis on ilmunud Kaitseväe Akadeemia ja Tartu Ülikooli koostööprojekti „Strateegiline kommunikatsioon Ukraina sõja kontekstis – õppetunnid Eestile“ ning Eesti Teadusagentuuri PRG 1716 „Relatsiooniline lähenemine strateegilistele ajaloo narratiividele“ toetusel.

Ajakirja erinumbri avab Tartu Ülikooli poliitika ja sotsioseemiootika professori **Andreas Ventseli** artikkel „Natsidest vennasrahvas – afektiivne tähendusloome Venemaa strateegilistes ajaloonarratiivides“, milles uuritakse Venemaa strateegiliste ajaloonarratiivide kasutamist infomõjutustegevuse vahendina. Tuginedes strateegiliste narratiivide käsitlusele ja kultuuripsühholoogilisele vaatele, analüüsitakse, kuidas emotsionaalselt laetud ajalootõlgenduste kaudu kujundatakse arusaamu Nõukogude minevikust ning kuidas Kremli ametlikus diskursuses põimuvad ukrainlaste kui natside ja vennasrahva kohta loodud vastandlikud narratiivid, mida kasutatakse avaliku arvamuse suunamiseks ja sõjaliseks mobiliseerimiseks.

Mariupoli Ülikooli politoloogia ja rahvusvaheliste suhete kaasprofessor ning Kaitseväe Akadeemia ja Helsingi Ülikooli külalisteadur **Sergii Pakhomenko** analüüsib artiklis „Mis tähtsust on ajalool? Ajaloopoliitika, narratiivid ja mälu julgeolekustamine Vene-Ukraina sõjas“ Venemaa ajalookäsitlust kolmelt positsioonilt: 1) tänapäeva Vene režiimi ideoloogia; 2) Ukraina ja tema omariikluse tõlgendamine; 3) üldised ajaloopoliitika suunad Venemaa poolt Ukrainas ajutiselt okupeeritud aladel. Autor kasutab julgeolekustamise teooriat eesmärgiga selgitada ja mõista loogikat, mille järgi Kreml julgeolekustab oma versiooni ajaloost ning millega Venemaa õigustab täiemahulist sissetungi Ukrainasse. Sergii Pakhomenko näitab oma artiklis, et Kreml kuulutab, et Venemaa ajalugu ja identiteet on ohus, ning levitab seda narratiivi ulatusliku võrgustikuga, mis hõlmab meediat ja riigi-, haridus- ja kultuuriasutusi. Samal ajal kasutatakse ajalugu aktiivselt Venemaa riigisiseste eesmärkide saavutamiseks.

Kaitseväe Akadeemia juhtivteadurite **Igor Kopõtini** ja **Vladimir Sazonovi** artiklis „Sõjaajalugu kui ideoloogiline relv: teoreetilised diskussioonid sõjaajaloo kasutamisest Venemaa Föderatsiooni relvajõududes 1990.–2000. aastatel“ analüüsitakse Venemaa vaatepunkti muutusi sõjaajaloo kui ideoloogilise vahendi kasutamise seoses. Ajakirja Vojennaja Mõsl veergudel 1990. aastatest

kuni 2000. aastate keskpaigani peetud aruteludes jõuti järeldusele, et sõjaliseks võimsuseks on vaja rahvuslikku ja sõjalist ideoloogiat. Vene riigi- ja sõjaline ideoloogia pidi põhinema Venemaa „kuulsusrikkal“ (sõja)ajalool ja rahva seas valitseval meelsusel, tugevdama Vene armee võitlusvaimu ning looma kindla aluse patriotismile. Sõjaideoloogiale seati strateegilised ülesanded: saada maailma avalik arvamus enda poolele, tihedalt kokku liita nn Clausewitzi kolmainsus oma riigis ja purustada seesama kolmainsus vaenlase riigis.

Artiklis „Kuidas Kreml püüab sotsiaalmeedias õigustada Ukraina vallutamist“ analüüsivad professor **Andreas Ventsel**, Tartu Ülikooli semiootika kaasprofessor **Mari-Liis Madisson** ning Tartu Ülikooli kommunikatsiooni-uuringute kaasprofessor **Sten Hansson** strateegiliste narratiivide, diskursuseanalüüsi ja semiootilise lähenemise kaudu, kuidas Kreml on püüdnud legitimeerida oma illegaalset sõda Ukraina vastu. Venemaa välisministeeriumi ingliskeelse Twitteri konto esimese sõja-aasta postituste analüüs näitab, et sotsiaalmeedias kombineeritakse mitme strateegilise eesmärgi saavutamiseks autoriteedile viitamist, moraalseid väärtusi ja hirmuretoorikat.

Artiklis „Kremli kõrgete ametnike sõnavõttudes esinevate Venemaa propagandanarratiivide ajaloolised, filosoofilised ja ideoloogilised juured“ käsitlevad juhtivteadur **Vladimir Sazonov** ja Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse ja -uuringute osakonna juhataja **Sirje Kupp-Sazonov** nn Vene maailma ja Euraasia kontseptsiooni arengut ning seda, kuidas see kajastub Vene infomõjutustegevuses. Kreml välispoliitika ideoloogilised alused ühendavad endas elemente vanast Moskooviast (sh „Moskva kui kolmas Rooma“), krahv Uvarovi ametlikust natsionalismi teooriast, slavofiilsusest, eurasianismist ning vene filosoofide ja ideoloogide paremäärmuslikest ideedest (nt Ivan Iljin ja Aleksandr Dugin). Artiklis uuritakse, kuidas ja milliste rõhuasetustega on Kreml neid oma mõjutusoperatsioonides kasutanud.

Kiievi Riikliku Lennundusülikooli professor **Yevhen Mahda** arutleb artiklis „Vene propaganda nõrgad kohad: nende tuvastamine ja vastumeetmed“ selle üle, et Vene-Ukraina sõjast on saanud rahvusvaheliste suhete ümberkujunemises väga oluline tegur ning et Venemaa agressioon ei piirdu ainult sõjalise sissetungiga Ukrainasse, vaid kujutab endast ka sihitud mõjutustegevust Ukraina ja teiste riikide rahva vastu. Yevhen Mahda näitab, et kõiges selles on kesksel kohal arusaamine, et Vene propaganda on juba olemuslikult rahvusvaheline.

Tartu Ülikooli doktorant **Liia Vihmand-Veebel** ja Balti Kaitsekolledži lektor **Viljar Veebel** arutavad artiklis „Venemaa ja lääne heidutusteemalise dialoogi keeleline aspekt: kas ja kuidas mõistavad venelased heidutuse

tähendust?“ raskuste üle, mis tekivad mõistete tõlkimisel ühest kultuurist teise. Autorid osutavad, et vene käsitluses hõlmab mõiste *сдерживание* lääne-riikide strateegilises mõtlemises kolme eraldiseisvat mõistet, millele vastavad ingliskeelsed terminid *deterrence*, *containment* ja *compellence*. Lähtudes sõna etümoloogiast ja ajaloolisest taustast pakuvad nad, et *сдерживание* kõige sobivam vaste oleks *containment* ('ohjeldamine').

Kogumiku lõpetab juhtivteadur **Igor Kopõtini** põhjalik raamatuaruustus pealkirjaga „Ajaloolise revisionismi ja revanšismi ideoloogia: millest kirjutatakse Medinski õpikutes?“, mis käsitleb Venemaa Föderatsiooni presidendi abi Vladimir Medinski koostatud kaht „Maailma ajaloo“ ja kaht „Venemaa ajaloo“ õpikut 10. ja 11. klassile. Seejuures väärrib mainimist asjaolu, et Medinski on Vladimir Putini ideoloog, kes töötas 21. maist 2012 kuni 21. jaanuarini 2020 Venemaa kultuuriministrina. Ligi 1500 leheküljel kujutatakse Medinski õpikutes ajalugu ideoloogilise instrumendina, mille eesmärk ei ole pakkuda mitmekülgselt ja kriitilist ajalootõlgendust, vaid kujundada normatiivset ja riigitruud maailmapilti. Õpikute keskne narratiiv põhineb Venemaa moraalsel vastandamisel Läänele, Suure Isamaasõja absolutiseerimisel ning Venemaa esitamisel ajaloolise suurriigi ja õigustatud kaitsja rollis, samal ajal kui pluralismi, rahvuslikku enesemääramist ja liberalismi esitatakse reaalse ohuna Venemaale. Sellisena toimivad õpikud mälupoliitilise ja propagandistliku projektina, mis legitimeerib noore põlvkonna seas autoritaarset valitsemismudelit, agressiivset välispoliitikat ja militariseeritud mõtteviisi.

Kirjandus

- Bernsand, N., & Törnquist-Plewa, B. (eds.). (2019). *Cultural and Political Imaginaries in Putin's Russia*. Brill.
- Kurki, M. (2022). Relational revolution and relationality in IR: New conversations. *Review of International Studies*, 48(5), 821–836. <https://doi.org/10.1017/S0260210521000127>
- Müür, K., Mölder, H., Sazonov, V., & Pruulmann-Vengerfeldt, P. (2016). Russian information operations against the Ukrainian state and defence forces: April–December 2014 in online-news. *Journal on Baltic Security*, 2(1), 28–71.
- Nissen, T. E. (2015). *Sotsiaalmeedia kasutamine relvasüsteemina. Tänapäeva konfliktide omadused* (K. Tamm, tlk). Tallinna Raamatutrükikoda.

- Nordin, A. M., Smith, G. M., Bunskoek, R., Huang, C.-C., Hwang, Y., Jackson, P. T., Kavalski, E., Ling, L. H. M., Martindale, L., Nakamura, M., Nexon, D., Premack, L., Qin, Y., Shih, C., Tyfield, D., Williams, E., & Zalewski, M. (2019). Towards global relational theorizing: A dialogue between Sinophone and Anglophone scholarship on relationalism. *Cambridge Review of International Affairs*, 32, 570–581. <https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1643978>
- Ramsay, G., & Robertshaw, S. (2019). *Weaponising News: RT, Sputnik and Targeted Disinformation*. The Policy Institute, King's College London.
- Sazonov, V. (2020). Case study: Estonia. Molotov-Ribbentrop pact, World War II and Soviet legacy. *Falsification of History as a Tool of Influence* (pp. 18–29). NATO STRATCOM COE.
- Sazonov, V., Pakhomenko, S., & Kopytin, I. (2021). Between history and propaganda: Estonia and Latvia in Russian historical narratives. H. Mölder, V. Sazonov, A. Chochia, & T. Kerikmäe (eds.), *The Russian Federation in Global Information Warfare. Influence Operations in Europe and Its Neighbourhood* (pp. 397–423). Springer Nature.
- Selg, P., & Ventsel, A. (2020). *Introducing Relational Political Analysis: Political Semiotics as a Theory and Method*. Palgrave Macmillan.
- Tõmtšuk et al. 2016 = Тымчук, Д., Карин, Ю., Машовец, К., & Гусаров, В. (2016). *Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии*. Брайт Стар Паблшинг.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391–425.
- Ventsel, A., Hansson, S., Madisson, M.-L., & Sazonov, V. (2021). Discourse of fear in strategic narratives: The case of Russia's Zapad war games. *Media, War & Conflict*, 14(1), 21–39.